

A magyar -n személyrag.

A *várjon*, *kérjen* és a *teszen*, *leszen*, *megyen*, *tön*, *lön*-féle igealakok -n végzetének, valamint a fölszólító mód -j-jének az eredetéről igen érdekes és elmés föltevésekben bővelkedő cikket írt SETÄLÄ a M. Nyelvőr első emlékfüzetébe (XLI. 29—33). Minthogy t. barátomnak a magyarázatait nem tartom elfogadhatóknak, legyen szabad reájuk néhány megjegyzést tennem.

SETÄLÄ fölfogása szerint a *várjon*, *kérjen*-féle alakokban nincsen egyéb, mint igető és személyrag: *vár-jon*, *kér-jen*; csakis a 3. személy alakjai (az egyes- és a többesszámi) eredetiek, a többi személy *j*-hangú alakja a 3. személy alakjából indult ki, tehát a fölszólító mód -j-je eredetileg nem módjel (vagy időjel) volt, hanem a 3. személy ragjának hangtestéhez tartozott. Ilyen alakulásra a mordvinban van példa; ott ugyanis az optativusnak pusztán igetőből és személyragnál álló egyesszámi 3. személyű alakja alapján kifejlődött a teljes optativus, pl. *vano-zo* 'nézzen' mellett létre jött a *vanozan* 'nézzek', *vanozat* 'nézz'*) alak.

Eszem ágában sincs kétségbe vonni az ilyenyszerű alakulás lehetőségét; hiszen magam is a 3. szem. alakból való kiindulással magyaráztam a -*jaim*, -*jeim*, -*jaid*, -*jeid* stb.-végű 1. és 2. szem. birt. alakokat (Nyr. XVII. 247). Hogy ilyen alakulás történhessék, ahhoz a kiindulópontul szolgáló alakon kívül természetesen olyan alakok is kellene, a melyekből az újak formálódhatnak. A mi birtokos személyragozásunkban megvoltak az -*im*, -*id* stb.-végű alakok, és ezekből formálódtak azok, a me-

*) Nem 'lássak, láss', a hogy S. cikkében — nyilván a fordító hibájából — vannak értelmezve (vö. PAASONEN, Mordw. Chrest. 150: *vanoms* 'schauen, betrachten, besehen' stb.).

lyek a 3. szem. *-ai, -ei* és később *-jai, -jei*-végüekből kiindultak: *-aim, -eim, -aid, -eid*, majd később *-jaim, -jeim, -jaid, -jeid* stb. A mordvinban az *-an, -at* stb.-végű ind. *præsens*-alakokból: *vanan* 'nézek', *vanat* 'nézel' (igető: *vano-*) keletkezett a *vano-zo* 'nézzen' alapján a *vanozan* 'néztek', *vanozat* 'nézz' stb. alak. Ha mármost a magyarban a kiindulás a *vár-jon, kér-jen*-féle alakokból történt, s az újak — mondjuk — a *várok, kérek, vársz, kérsz* stb. ind. *præsens*-alakokból formálódtak, akkor bajos megérteni azt, hogy a fölszólító módnak 1. és 2. személyű alakjai miért olyanok, a milyenek, mert a *vár-jon, kér-jen* szerint ilyenfélekét várhatnánk:

egyes sz. 1. *vár-janok, kér-jenék**)

" " 2. *vár-jcsz, kér-jéncz*

többes sz. 1. *vár-janunk, kér-jenünk**)

" " 2. *vár-jontok, kér-jönték*.

A *várjak, kérjek, várj, kérj* stb. 1. és 2. szem. alakoknak a *vár-jon, kér-jen*-félékből való kiindulását csak úgy lehetne elképzelni, hogy a nyelvérzék ezeket idő jártával így elemezte: *vár-jo-n, kér-je-n*, s az egykori személyrag előrészét a fölszólító mód jelének, utórészét pedig az egyessz. 3. személy ragjának érezte. Ez természetesen csak úgy volt lehetséges, ha más igealakokban volt *-n* személyrag. Már pedig ilyen személyrag SETÄLÄ fölfogása szerint nem volt.

Az *ikes* és a *tárgyas* ragozású igealakokról SETÄLÄ nem szól, s így nem tudni, hogy miképpen fogja föl a 3. személybeli *-jék* (pl. *múljék*) és *-ja, -je* (pl. *várja, kérje*) végzetnek a *-jon, -jen* személyraghoz való viszonyát.

Van azonban a fönnebb említetten kívül még egy nehézség. Ha azt tesszük föl, hogy a fölszólító mód egyessz. 3. szem. alakja csak az igetöből és a *-jon, -jen* személyragból áll, akkor bajos megérteni azt, hogy a *t*-végű igék fölszólító módjában miért van *cs, ccs* vagy *ss*, ellenben a *tárgyas* ragozású ind. *præsens*ben *ty* és *tty*, pl. *bontson, bontsa: bontja; tartson, tartsa: tartja; tanítson, tanítsa: tanítja; lásson, lássa: látja; forgasson, forgassa: forgatja*, — holott a szóbanforgó föltevés szerint a

*) Vö. *várjon, kérjen* ~ *várjanak, kérjenek*.

kétféle alak *j*-je azonos, és a hangtani helyzetben sincsen semmi különbség. Ellenben könnyen megérthetjük ezt az eltérést, ha a fölszólító módbeli *-j* nem azonos eredetű a személyragok *-j*-jével, a hogy az eddigi fölfogás tartja.

SETÄLÄ szerint «legcsekélyebb bizonyíték sincs arra, hogy a *-j* eredeti módjel (vagy időjel) volna, mely a finnugor $k \sim \gamma$ -nek felelne meg (hogy *adjon*, *ménjén* ered. *adjo-ion, *ménjēzien képviselője volna); ilyen magyar megfelelése soha sincs a finnugor $k\text{-}\gamma$ hangnak». — Hogy a fölszólító mód *-j*-jét eddig eredeti módjelnak tekintettük, az tudvalevőleg részint azon alapszik, hogy a legrégebb összefüggő magyar nyelvemlék korától kezdve ilyenül szerepel, részint a finn *-ka-*, *-kū-* módjellel és lp. meg md. megfelelőivel való azonosításon. Az igaz, hogy fgr. $k \sim \gamma$ -nek magyar *j* megfelelőjét tőszavakban nem lehet kétségtelenül kimutatni, mert a régi irodalombeli *teindentec*, *ijándunk*, *feyam*-félékben (vö. NyH.⁴ 32—33) levő *i*, *j*, *y*-t (= *ï*) másnak is lehet tekinteni; de bizonyos képzős és ragos alakokban mégis találunk ilyen megfelelést. Nevezetesen ilyen eredetű *j* (o: *ï*) van szerintem a régi nyelvbeli *tanojt*-féle alakokban, a melyek korábbi *tanojt*-félékből valók (vö. *tonohtuananac* GyulGl., *tarsoht* stb. NyH.⁴ 67, 75); ezeknek a *-jt*-je kétségkívül megfelel a cser. *-kt*-nek (pl. *tunāktem* 'tanítok') és a md. *-ft*-, *-vt*-nek (pl. *tonaftōms*, *tonavtōms* 'tanítani, szoktatni'), a mely két utóbbi (*-ft*-, *-vt*-) korábbi **-γt*-ből fejlődött, s ugyanez a **-γt*- volt szerintem a m. *-jt*- < *-jt*-nek is egykori megelőzője. Ugyancsak fgr. ($k \sim \gamma$ -re visszavihető *-j* > *j* (o: *ï*)-t láthatunk a régi és a népnyelvbeli *mezejtelen* < *mezechtelen*-ben (NySz., OklSz., MTsz.; — vö. vog. *māsi* [ruhát] ölt, öltözik) és társaiban (vö. NyH.⁴ 79). Nemkülömben a *beljebb*, *kijjebb*, *följebb* (*belyeb*, *bellyeb*, *killieb*, *killyeb*, *felyeb*, *fellyeb* stb. NySz., OklSz.) < *belējebb, *kivējebb, *fölējebb lativusokban, a melyeknek *-j*-jét éppúgy lehet fgr. ($k \sim \gamma$), mint fgr. ($s \sim z$) *z* képviselőjének tartani (vö. NyH.⁴ 126; ÄH. 168).

Tagadhatatlanul igen érdekes és elmés SETÄLÄ barátomnak az a föltevése, hogy a *leszen* $\sim$ *lōn*-félék *-szen* $\sim$ *-..n*-jében a finn *-ksen* $\sim$ *-hen* viszony (pl. *peseksen* $\sim$ *pesihen*) megfelelőjét láthatjuk; de erre legyen szabad megjegyeznem azt, hogy a fgr. *ks* $\sim$ m. *sz* hangmegfelelés, a mely S. szerint egészen szabályos,

tudtomra éppenséggel nincsen igazolva. (Ha valaki netalántán a f. *syksy* stb. ~ m. *ősz* megfelelésre gondolna, annak emlékezetébe idézem azt, hogy a f. *syksy*-beli szóközépi *s* dentipalatalis *s*-ből való (vö. md. *sokś*: PAASONEN, *S-laute* 125).

Az ikes és a tárgyias ragozású igealakokról SETÄLÄ itt sem tesz említést, s így megint nem tudhatjuk, hogy miképpen fogja föl a 3. személybeli *-szik* ~ *-. . k* (pl. *eszik* ~ *evék*) és *-sza* (< *-szja*), *-szi* ~ 0 (pl. *issza*, *eszi* ~ *ivá*; *evé*) végzetnek a *-szon*, *-szen* ~ *-. . n*-hez való viszonyát.

Egyébiránt még azt is megjegyezhetem, hogy a *teszen*, *leszen*-félék *-sz-jének* s a *vagyon*, *megyen* igealakok *-gy-jének* az 1. és 2. szem. alakokba való analógiás átterjedése szintén csak úgy volna elképzelhető, hogy ezeket a nyelvérzék idővel így elemezte volna: *te-sze-n*, *le-sze-n*, *va-gyo-n*, *me-gye-n*, de ennek éppúgy nem volt meg az előfeltétele, mint a *várjon*, *kérjen*-féle főlszólító alakok *vár-jo-n*, *kér-je-n* elemzésének.

A *teszen*, *leszen*-félék *-sz-jét* és a *vagyon*, *megyen*-beli *-gy-t* eddig tudvalevőleg frequ.-continuat. képzőknek tartottuk, mert ilyenféle képző más fgr. nyelvek (vog., votj.) praesensében is található. Ezt a fölfogást az is támogatja, hogy néhány *-sz-es* alak származékszó alapjául is szolgált; vö. *nyugoszt*, *nyugosztal*, *aluszékony*, *Borizza*, *bornemisza**) (NySz., OklSz.), *esző* 'evő' (egy 1663-ban kelt levélben). SETÄLÄ sem a *-gy-t*, sem a *-sz-t* nem tartja frequ.-contin. képzőnek s azt mondja, hogy «teljességgel megfoghatatlan, miért éppen csak gyakorító képzővel fordulna elő az *-n* személyrag». — Ennek bizony csakugyan nem lehet okát adni; de hiszen éppen olyan teljességgel megfoghatatlan az is, hogy a finn *-ksen* ~ *-sen* viszony megfelelője éppen csak ama bizonyos igék praesensében és praeteritumában volna meg.

SZINNYEI JÓZSEF.

*) Az *-izza* olyan igenév, mint *huza-vona*, *kerge* stb.; az *-issza*, *-iszja* változat (NySz., OklSz.) a tárgyias igealakokkal való könnyen érthető azonosításon alapul.